

LIFELONG LEARNING PARADIGMASINING KOMPETENSIYALARI TIZIMIDA MADANIYATLARARO MULOQOT

Mohira Kundibayevna XALIKOVA

Direktor

Filologiya fanlari boyicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Toshkent shahar pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi

Toshkent, O'zbekiston

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В СИСТЕМЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ПАРАДИГМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Мохира Кундибаевна ХАЛИКОВА

Директор

Доктор философии (PhD) по филологии, доцент

Национальный центр подготовки педагогов по новым методикам в г.Ташкенте

Министерство народного образования Республики Узбекистан

Ташкент, Узбекистан

INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE LIFELONG LEARNING PARADIGM COMPETENCES SYSTEM

Mohira Kundibayevna KHALIKOVA

Director

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences, Associate Professor

National Center for Training Pedagogues in New Methods in Tashkent city

Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan

Tashkent, Uzbekistan

UDC (UO'K, УДК): 372.881.1

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования):

Xalikova M. K. Lifelong learning paradigmasining kompetensiyalari tizimida madaniyatlararo muloqot. // O'zbekistonda xorijiy tillar. — 2022. — № 6 (47). — B. 157-172.

<https://doi.org/10.36078/1676357589>

Received: October 10, 2022

Accepted: December 17, 2022

Published: December 20, 2022

Copyright © 2022 by author(s).

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Annotatsiya. Maqolaning tadqiqot obyekti sifatida *Lifelong learning* — hayot davomida ta'lim paradigmasi kontekstida shaxsda ijtimoiy-madaniy tafovutlarni tushunish va hurmat qilish; dialogdan madaniyatlar polilogiga o'tish; shaxsning ijtimoiy tolerantlik, boshqa madaniyat vakillariga hurmat, bir-birini anglash va o'zaro hamkorlikni ta'minlovchi madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari tahlilga tortilgan. Mazkur kontekstda global dunyo va tamaddunlar konvergentsiyasi kontinuumida ijtimoiy faoliyatning muvaffaqiyatini tashkil etuvchi omillar, ijtimoiy-madaniy ziddiyatlarni hal qilish, bu y o'ldagi to'siqlarni bartaraf etish; global axborot-aloqa tizimiga moslashish, madaniyatlararo muloqotning kognitiv-semantik xususiyatlari hamda ijtimoiy integratsiyaning multikulturalistik diskursi muhokama qilinadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, lifelong learning paradigmasi kontekstida ta'lim dasturlarining kontentiga madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini tatbiq etish, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini yaratishga doir muhim nazariy-empirik xulosalar qilingan hamda metodik tavsiyalar berilgan.

Open Access

Kalit so‘zlar: axborot jamiyati; lifelong learning; hayot davomida ta’lim; paradigma; madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi; shaxs; ta’lim.

Аннотация. Объектом исследования данной статьи являются проблемы понимания социокультурных различий личности в контексте парадигмы изучения *lifelong learning* — обучения на протяжении всей жизни; переход от диалога к полилогу культур; вопросы социальной толерантности, уважения к представителям других культур, развития межкультурных коммуникативных компетенций, обеспечивающих взаимопонимание и взаимное сотрудничество. В этом контексте анализируются факторы, составляющие успешность социальной деятельности в континууме глобального мира и конвергенции цивилизаций, решение социокультурных конфликтов, устранение препятствий на этом пути, адаптация к глобальной информационно-коммуникационной среде, когнитивно-смысловые особенности межкультурной коммуникации и поликультурного дискурса социальной интеграции. На основании изложенного в контексте парадигмы обучения в течение всей жизни делаются важные теоретико-эмпирические выводы и даются методические рекомендации, касающиеся имплементации межкультурной коммуникативной компетенции в содержание образовательных программ и создания теоретико-методологических основ развития межкультурной коммуникативной компетенции

Ключевые слова: информационное общество; обучение на протяжении всей жизни; парадигма; межкультурная коммуникативная компетенция; личность; образование.

Abstract. The object of this article is the problem of understanding the socio-cultural differences of the individual in the context of the lifelong learning; transition from dialogue to a polylogue of cultures; issues of social tolerance, respect for representatives of other cultures, development of intercultural communicative competencies that ensure understanding and mutual cooperation. In this context, the factors that make up the success of social activity in the continuum of global peace and the convergence of civilizations, the solution of socio-cultural conflicts, and the removal of obstacles along the way are analyzed; adaptation to the worldwide information and communication environment, cognitive and semantic features of intercultural communication and multicultural discourse of social integration. Based on the lifelong learning paradigm context, important theoretical and empirical conclusions are made; methodological recommendations are given regarding the implementation of intercultural communicative competence in the content of educational programs, the creation of theoretical and methodological foundations for the development of intercultural communicative competence.

Keywords: information society; lifelong learning; paradigm; intercultural communicative competence; personality; education.

Muayyan tilning takrorlanmas hayoti
va ichki tuzilishini tushunish
milliy ruhning o'ziga xosligini
ko'rish qobiliyatiga bog'liq.
Vilgelm fon Gumboldt

East is East and West is West, and never the twain shall meet,
Till Earth and Sky stand presently at God's great Judgement Seat;
But there is neither East nor West, Border, nor Breed, nor Birth,
When two strong men stand face to face,
tho' they come from the ends of the earth!
Rudyard Kipling

Bir tildan boshqa tilga tarjima qilinganda
qoladigan yagona narsa ma'nodir.
Bertran Rassel

Kirish. Biz yashayotgan dunyo tobora globallashib, tamaddunlar konvergentsiyasi yuz bermoqda hamda ingliz sotsiologi Marshall Maklyuening ta'biricha, *global village* — ko'p tilli va ko'p madaniyatli villa (qishloq) ga aylanmoqda (4, 7). Mazkur zamon-makon kontinuumida dunyoning barqarorligi va ijtimoiy faoliyatning muvaffaqiyati madaniyatlararo muloqotning darajasiga, insonlarning ijtimoiy-madaniy ziddiyatlarni hal qilish yo'llarini topish, bu yo'ldagi to'siqlarni bartaraf etish; millatlararo, konfessiyalararo nizolarni hal qilish irodasiga bog'liq bo'ladi. Muammoning yechimi dunyo xalqlarining ijtimoiy-madaniy tafovutlarini tushunish va hurmat qilish; dialogdan madaniyatlar polilogiga o'tish; shaxsning ijtimoiy tolerantlik, boshqa madaniyat vakillariga hurmat, bir-birini anglash va o'zaro hamkorlikni ta'minlovchi madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish masalasiga borib taqaladi. Globallashuv, tamaddunlar konvergentsiyasi zamonaviy jamiyat va ijtimoiy davrning rivojlanish tendensiyalarini tushunishda bazaviy definitivga aylandi. Mazkur kontekstda milliy madaniyat va qadriyatlar tizimi inqirozi kuzatilmoqda; global axborot-aloqa tizimiga moslashish, yagona muloqot makonini yaratish, milliy madaniyatlarning o'ziga xos immanent xususiyatlarini amorflashtirmoqda; "global/mahalliy", "umuminsoniy/individual" dixotomiyalari o'rtasidagi ziddiyat yuzaga chiqmoqda; o'z tarixiy-milliy-madaniy ildizlarini yo'qotmasdan, dunyo fuqarosi darajasiga ega bo'lish muammosi paydo bo'lmoqda. Bularning barchasi bilimlar jamiyati va globallashuv davrida muvaffaqiyatli madaniyatlararo muloqot muammosi, madaniyatlar va ularning vakillarini tushunish, madaniy o'xshashlik va farqlarni o'rganishni tobora dolzarbligini oshirmoqda. Mazkur o'ziga xoslikni tamaddunlar kontekstida tahlil qilishning ahamiyatiga tadqiqotchi Feoxariy Kessidi quyidagicha to'xtaladi: "*Sharq va G'arb madaniyatlarini (tamadduni) o'ziga xos genotipga va ichki rivojlanish mantig'iga ega deb taxmin qilish kerak. Bu shuni anglatadiki, ma'lum bir ijtimoiy-madaniy paradigma*

asosida “keng ko‘lamli madaniy birlikni” yaratish imkoniyati haqida so‘z borishi mumkin emas. Biz faqat o‘zaro ta‘sir haqida gapirishimiz mumkin” (9, 77). Madaniyatlararo muloqot jarayoni ko‘p qirrali bo‘lib, lingvistik va ijtimoiy-madaniy kontekstning mavjudligini aniqlashga imkon beradi. Ma‘lum bir madaniy jamoaning madaniy an‘analari, me‘yorlari, qadriyatlarini saqlash, uzatish vositasi sifatida til madaniy tizimda alohida va muhim o‘rinni egallaydi.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi — muayyan lisoniy-etnik-ijtimoiy birlikning mental xususiyatlari va madaniyatini mazkur ijtimoiy kontinuum a‘zolarining tafakkuri va xulq-atvorida saqlash, rivojlantirish va uzatish shakllaridan biridir. Madaniyatlararo muloqotda yetarli darajada tushunish ko‘p jihatdan nafaqat lingvistik paradigmalarda, muloqot shartlari, aktorning (so‘zlovchi) maqsadi, motivi, vaziyatli kontekst, balki madaniyat, jamiyatda qabul qilingan me‘yorlar va stereotiplar, madaniy identifikatsiya, madaniy marker, bir so‘z bilan aytganda, ekstralingvistik omillarga bog‘liq. U yoki bu odamlar yashaydigan yaxlit kontinuum sifatida butun madaniyat tilning mazmunida aks etadi va bu madaniyatlararo muloqotda tushunishga muayyan darajada ta‘sir qiladi. Madaniyatlararo muloqot sharoitida nutq akti odamlarning madaniyati va turmush tarzini bilish tufayli o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Globalashuv diskursida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi muloqotning o‘ziga xos mental-kognitiv-semantik xususiyatlarini va shaxsning madaniyatlararo bag‘rikengligini shakllantiradi va shu orqali turli etnik-milliy madaniyat vakillarini ijtimoiy integratsiyaning multikulturalistik sharoitiga moslashtiradi. Britaniya Oliy Ta‘lim Akademiyasi tadqiqotchilari tomonidan madaniyatlararo kompetensiya “shaxsning boshqa madaniyat vakillari bilan til topishi, hamkorlik qilishi va o‘rganish qobiliyatini tashkil qiladigan bilim, ko‘nikma va munosabatlarning majmui”(8) sifatida talqin qilinadi.

Zamonaviy multikulturalistik jamiyatlarda turli madaniyatlarning o‘zaro ta‘siri, xalqlarning til va madaniy xilmaxilligi, milliy identifikatsiyasini saqlash, turli milliy-etnik guruhlar vakillarining o‘zaro ta‘siri muammosi dolzarb bo‘lib bormoqda. Ijtimoiy hamkorlik, akademik mobillik, kasbiy harakatchanlik, migratsiya, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi insonlarning yangi sharoitda hayotga tayyorligi masalasining ijtimoiy ahamiyatini oshiradi. Tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, XXI asr ta‘limining muhim pedagogik natijalaridan biri madaniyatlararo muloqotning faol ishtirokchisi bo‘lgan madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi shakllangan shaxsdir. Shaxsning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining shakllanish jarayonini metadissiplinar diskursda, turli soha va ijtimoiy tizimlarning konteksti, semantik-grammatik birliklar misolida (xususan, assotsiativ tasvirlarni qiyoslash) ijtimoiy-pedagogik, sotsiolingvistik tadqiq qilish, fikrimizcha, uning etnomadaniy rolini ochib beradi. Hayot davomida ta‘lim paradigmasining muhim definitivlari tizimiga madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini kiritish, xalqaro ijtimoiy-madaniy integratsiyaning teng huquqli subyekti sifatida muayyan xalqning tili,

tarixi, yashash areali, axloqi, urf-odatlar va hayotining boshqa voqealari haqidagi bilimlarning kengayishiga imkon yaratib, milliy madaniyatga, qadriyatlar tizimiga hurmat tuygʻusining kuchayishini taʼminlaydi. Madaniyatlararo bagʻrikenglikni shakllantirish globallashtirish va dunyoda sodir boʻlayotgan geosiyosiy jarayonlar kontekstida muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini soʻzlovchini til prizmasi diskursida oʻrganishga qaratilgan “lisoniy shaxs” hamda dunyoning lingvistik kartinasi (manzarasi, tasviri) definitivlari bilan korrelyatsiyada oʻrganish yaxshi natija beradi. “Lisoniy shaxs” tushunchasi lingvistik kategorial apparatiga V. Vinogradov tomonidan kiritilgan. Mazkur jarayon paradigmalar siljishi, fanlarning umumiy gumanizatsiyasi hamda antropotsentrik konsepsiyaning qaytishi bilan bogʻliq. Muammoning tahlili madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini “lingvistik shaxs”ning eng muhim xususiyati sifatida multikulturalistik dunyo diskursida shakllanadi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Har bir milliy til bu tilda soʻzlovchi etnosga xos mentalitetni, dunyoqarashni, feʼl-atvor patternlarini ifodalaydi. Amerikalik sotsiolingvist, antropolog, “lingvistik nisbiylik” gipotezasi muallifi Eduard Sepir (Edward Sapir) mazkur muammoga munosabatini shunday talqin qilgan edi: *“Har bir til jamoaviy ifoda sanʼatidir. U boshqa tillarda mavjud boʻlgan unsurlarga toʻliq mos kelmaydigan bir qator estetik omillar fonetik, ritmik, ramziy, mifologik) toʻplamini oʻz ichiga oladi. Tilning fonetik tizimini va, birinchi navbatda, uning dinamik xususiyatlarini sinchkovlik bilan oʻrganing, shunda siz unda qanday sheʼriy vaznlar rivojlanganligini yoki agar tarix uning psixologiyasini masxara qilgan boʻlsa, qanday sheʼriy vaznlar boʻlishi yoki ertami-kechmi ishlab chiqilishini ayta olasiz”* (16).

Globalashgan jamiyatlarda boshqa madaniyatlar va ularning vakillarini (madaniyat tashuvchisi) tushunish, madaniy oʻxshashlik va farqlarni oʻrganish istagi tobora dolzarb boʻlib bormoqda. Madaniyatlararo muloqotda relevant tushunish koʻp jihatdan nafaqat lingvistik kompetensiyaga, muloqot shartlariga, balki shaxsning madaniy meʼyorlari, madaniy stereotiplariga bogʻliq. Har bir shaxs (bu yerda lingvistik shaxs haqida soʻz borayapti) oʻziga xos mentalitetni, dunyoqarashni, etnosning milliy til kartinasini (lisoniy manzara) ifodalaydi. Nemis olimi, filolog, faylasuf, diplomat, davlat arbobi, nazariy lingvistikning asoschilaridan biri Fridrix Vilgelm fon Gumboldt (nem. Friedrich Wilhelm von Humboldt) har bir tilning oʻziga xosligi va ichki tuzilishi millatning milliy ruhining oʻziga xosligini aks ettirishini taʼkidlagan edi. Gumboldt tomonidan ishlab chiqilgan tilning “ichki tuzilishi” haqidagi lingvistik konsepsiyada til “oʻz-oʻzini rivojlantiruvchi organizm” sifatida taʼriflanadi hamda til va milliy ruhning korrelyatligi, lingvistik nominatsiya jarayonining determinantligi eʼtirof etiladi (3, 35). Tadqiqotchilar tomonidan tilning madaniy hodisa, ijtimoiy interaksiya hosilasi ekanligi taʼkidlanadi (22).

Lingvistik birliklarda mavjud madaniy kodlar, markerlar, arxetiplar, madaniy komponent (soʻzlar, frazeologizmlar, maqollar)

madaniyatlararo muloqot jarayonida muloqot subyektlarining muvaffaqiyatli tushunishi, semantik va stilistik ma'nolarni to'g'ri talqin qilish uchun zarurdir. Lingvistik qatlamlarni qiyosiy o'rganish madaniyatlararo tafovutlarni anglash uchun zarur bo'lgan qadriyatlar tizimi, mentalitet, fe'l-atvor normalari, turmush tarzining o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi hamda madaniyatlararo munosabatlarning pragmatik xususiyatini tashkil etadigan etnomadaniy asoslarni tushunishda muhim rol o'ynaydi.

Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda milliy mentalitet, madaniy kod va markerlarning o'rnini e'tirof etish muhim, chunki aynan mentallik kontekstida lingvistik munosabatlar o'rnatiladi, his-tuyg'ular shakllanadi, o'zaro shaxslararo ta'sir ko'nikmalari shakllanadi. Milliy mentalitet dunyoni milliy idrok etishning o'ziga xosligi aks ettirilgan voqelikning "kategorial chizmasini" shakllantiradi. *Mentalitet* (lotincha "mentis", inglizcha "mentality" — tafakkur tarzi) — muayyan ijtimoiy-etnik guruhga, millatga, xalqqa xos bo'lgan ruhiy, hissiy, madaniy xususiyatlar, qadriyatlar va munosabatlar majmui, xulq-atvor me'yorlari tizimi, har bir millatning o'ziga xos dunyoqarashi. Milliy mentalitet konsepsiyasiga dunyoga spetsifik munosabat, baholash, qadriyatlar, xulq-atvor va axloq patternlari, diniy mansublik va ijtimoiy stratifikatsiyani tavsiflovchi boshqa ko'plab mezonlar kiradi. Dunyoqarash matritsasi sifatida milliy mentalitet, odatda, etnik-madaniy birliklarning immanent xususiyatlarini tavsiflash uchun ishlatiladi. Ilmiy lug'atlarda mentalitet (fran. mentalite — "fikrlar yo'nalishi") — muayyan guruhga xos bo'lgan fikrlash, dunyoni idrok etish, ruhiy kayfiyat; ijtimoiy shaxslarning aqliy faolligining juda murakkab, ko'p qirrali namoyon bo'lishi (kognitiv tafakkur, sezgi, ratsionalizm, obrazlar va b.), shu jumladan, ongli va ongsiz, o'z harakatlarini bajarishda ratsional va emotsional, yangilikka intilish va madaniy salohiyatni saqlash o'rtasidagi aniq munosabatlar shaklida tavsiflanadi (23). "Mentalitet" atamasi ijtimoiy va tarixiy-antropologik fanlarning konseptosferasiga fransuz etnologi, sotsiologi Lusyen Levi-Bryul (Lucien Lyevy-Bruhl) tomonidan kiritilgan (10). Levi-Bryul ibtidoiy hamda zamonaviy odamning kognitiv tafakkurini tadqiq qilar ekan, har bir tarixiy strataga xos tafakkur tarzini mentalitet atamasi bilan ifodalagan. O'rta asr jamiyatlari va madaniyatlarining ijtimoiy-tarixiy-mental xususiyatlarini o'rgangan fransuz tadqiqotchisi Jorj Dyubi (Georges Duby) mentallikni ta'riflashda "disposition d'esprit" (mental tip) tushunchasini qo'llaydi va shunday yozadi: "Mentalitet — bu harakatdagi tizim, shuning uchun u tarix obyektidir, lekin uning barcha elementlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq; bu har xil (ijtimoiy) guruhlarda yoki qatlamlarda turli yo'llar bilan birlashtirilgan tasvirlar tizimi, shuning uchun odamlarning fe'l-atvori va xatti-harakatlarini belgilaydi" (7). Muammoga oid tadqiqotlarda (Jorj Dyubi (75), Xose Ortega-Gasset (13), B.A. Serebrennikov (17), M. Makovskiy (11), Yu. Apresyan (1), M. Xalikova (19) va b.) antropotsentristik yondashuv diskursida til va milliy mentalitetning o'zaro korrelyatsiyasi, mentallikning ijtimoiy determinatsiyasi muammolari tahlil qilingan. Zamonaviy tamaddun

kontekstida til-mentalitet dixotomiyasining ijtimoiy-pragmatik muammolari ko‘p jihatdan innovatsion izlanishlarni talab qiladi.

Tilning so‘zlashuvchi subyektning mentaliteti bilan determinatsiyasi (shartlanishi) amerikalik lingvist, antropolog Eduard Sepir (Edward Sapir) tomonidan quyidagicha e‘tirof etiladi: *“Tilning o‘ziga xos muhiti bor. So‘zlovchi shaxs irqqa, ya‘ni xususiyatlari bilan boshqa guruhlardan farq qiladigan insoniyat jamiyatiga mansub. Til madaniyatdan tashqarida, ya‘ni hayot tarzimizni tavsiflovchi amaliy tajriba va ijtimoiy merosdan tashqarida mavjud emas”* (16). Lingvistik nisbiylik nazariyasini ilgari surgan tadqiqotchi Benjamin Li Uorf (Benjamin Lee Whorf) turli tillarni ilmiy tushunish, ularning tuzilishini tahlil qilish lokal-mahalliy madaniyatlar, milliy-irqiy xususiyatlarning chegaralarini yengib o‘tishga olib kelishini ta‘kidlaydi: *“Bu fakt moddiy madaniyat, tamaddun, axloqiy rivojlanish va evolyutsiya holatiga bog‘liq emas. Haqiqatan ham, eng qo‘pol ibtidoiy tilning shu qadar nozik tizimi ishlay oladiki, uning xususiyatini tasvirlab berish uchun eng mukammal ongimizdan butun umr o‘rganishni talab qiladi”* (18). Har bir tilning tuzilishi va semantik tizimining yuqori darajada muvozanatlanganlik darajasi leksik, grammatik, fonetik, semantik tizimlarning o‘ziga xosligiga qaramay, har qanday tilda hodisalarning har qanday obyektiv munosabatini aks ettirishga imkon beradi. Til ijtimoiy fenomen sifatida subyektivlik bilan tavsiflanadi, dunyoni anglashning o‘ziga xosligi, millatning lingvokreativ tafakkuri, spetsifik tartib va turmush tarzini ifodalaydi.

Milliy mentalitet dunyoning lingvistik tasviri tushunchasi bilan o‘zaro determinantlikni namoyon etadi. Dunyoning lingvistik tasviri shaxs, milliy, ijtimoiy hamjamiyat tomonidan yaratilgan obyektiv voqelikning subyektiv eksplikatsiyasidir. Dunyo lingvistik tasviri insonning ijtimoiy mavjudot sifatida aqliy-intellektual, biosotsial faoliyati, xulq-atvor patternlarining turli formatlarida amalga oshiriladi (21). Ijtimoiy-tarixiy dinamikada dunyo tasvirining shakllanishi, shaxsning borliq haqidagi relevant tasavvurini shakllantiradigan, mifologik jihatdan bilishning primitiv izoformasidan, ilmiy paradigmatgacha o‘zgarib boradi. Bunga qadimgi xalqlarning yaratilishi haqidagi mifologik, kosmogonik tasavvurlar misol bo‘la oladi. Qadimgi yunonlarning arxaik tasavvurlarida momaqaldiroq va chaqmoq kabi tabiat hodisalari oliy ma‘bud Zevs tomonidan yuboriladi. Yunon kosmologiyasida Mars — urush va jangu jadallar ma‘budi, Apollon — san‘at homiysi, Poseydon suv stixiyasini boshqaradi, Aid esa yer osti dunyosining egasidir. Qadimgi turklarning e‘tiqodiga ko‘ra, Tangri avval yer yuzini suv bilan to‘ldirgan, so‘ngra suv va loydan borliqni yaratgan. Qadimgi bobilliklar (Vavilon) sayyoralarni ilohiylashtirgan. Bu an‘ana bugun ham saqlanib qolgan: quyosh tizimiga kiruvchi sayyoralar yunon va rim ma‘budlari nomlari bilan ataladi: Mars, Venera, Neptun, Uran, Pluton, Yupiter va b. Pifagoreistlar koinotdagi barcha uyg‘unlik ilohiy sonlar nisbatidan iboratligiga ishonishgan. Har bir ijtimoiy-tarixiy davrda dunyoni idrok etishning muayyan usuli dunyo kartinasi bilan bog‘liq. A. Gurevich buni shunday izohlaydi: *“O‘rta asrlarning madaniy hayotining barcha shakllari, bu dunyoni modellashtirish*

natijasi bo‘lgan odamlarning ijtimoiy hayotining shakllaridan boshqa narsa emas. O‘rta asr odamlarining hayoti, xulq-atvori va madaniyatini tushunish uchun ularning o‘ziga xos g‘oyalari va qadriyatlarini tiklashga harakat qilish muhim” (6, 15). Insoniyatning umummadaniy, ijtimoiy va kognitiv faoliyati tildan tashqarida mavjud bo‘lolmaydi. Til ijtimoiy-milliy hodisa sifatida dunyoqarashning o‘ziga xosligini, madaniy kod va axloqiy qadriyatlarni, muayyan lisoniy jamoaga xos bo‘lgan xulq-atvor me‘yorlarini aks ettiradi. Milliy mentalitetning o‘ziga xos diskret xususiyatlarini hamda uning dunyoning lingvistik tasviri bilan korrelyatsiyasini tahlil qilish zamonaviy ta‘limning dolzarb muammolaridan hisoblanadi.

Madaniyatlararo muloqot diskursida fonetik, semantik, leksik, frazeologik, grammatik, sintaktik qatlamlar darajasida kommunikatsiyadan tashqari ekstralingvistik omillarning o‘rnini e‘tirof etish zarur. Tilning lingvosemantik salohiyati unda so‘zlovchi millat, guruh, jamoaning lingvokreativ tafakkuri, ma‘nolarning kategorial semantik maydonini yaratishiga bog‘liq. Ma‘lumki, rus tilining asosiy morfologik paradigmasidan biri jinsga mansublikdir. Ushbu paradigma barcha ot va nomlarni mos keladigan tashqi rasmiy ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan uch umumiy strataga ajratadi. Mazkur transpozisiya rus tilida so‘zlashuvchi lingvistik shaxs ongiga xosdir. Boshqa tilda so‘zlashuvchidan buni anglash, o‘zlashtirish, o‘z lingvistik ongida tartibga solish va nutqda to‘g‘ri ishlatish uchun ko‘p harakat talab etiladi. Turli tillar uchun grammatik paradigma va predikatlarning tarkibi har xil va har bir til o‘zi uchun muhim atributlarni “tanlaydi”. Har qanday tilning grammatik tizimi lingvistik strukturaning eng mustahkam va konservativ qismidir. Uning shakllanishi ko‘p asrlar davomida amalga oshirilgan jarayon, shuning uchun u ma‘lum bir millatga xos bo‘lgan ijtimoiy-madaniy iqlim bilan shartlangan milliy mentallik va tafakkurning immanent xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, salomlashish, hol-ahvol so‘rash etiketi turli madaniyatlarda turli fe‘l-atvor patternlari, madaniy markerlar va o‘ziga xoslikni namoyon etadi (1-rasm):

1-rasm

Xalqlar, etnoslar, til va madaniyatlar	Salomlashish etiketi turlari	Etimologiyasi	Ma‘nosi
Hind madaniyati	Namaste!	Sanskr. «namax» - ta‘zim, «te» - sizga	Mendagi ilohiylik sizdagi ilohiylik bilan mushtarakdir
Rimliklar	Salve!	Qadimgi Rimda Sezarni olqishlash	Sog‘ bo‘l!
Rus tili	Здравствуй!	Praslav. s‘dovr‘	Sog‘ bo‘l!
Mo‘g‘ullar	Sayn bayna uu		Chorva omonmi?
Xitoy	Ni xau ma?		Bugun tanovul qildingmi?
Botsvana	Pula!		Yomg‘ir yog‘ishini tilayman!
Ingliz tili	How do you do?		Qanday harakat qilasan?
Gruzinlar	Gamardjoba!		G‘alaba yor bo‘lsin
Yaponlar	こんにちは	Konnichiwa	Kun keldi
Fransuz tili	Bonjour		Xayrli kun
Italyan tili	Come stai?		Qanday turibsan?
Arab	عليكم السلام		Sizga omonlik tilayman

Muayyan etnosning atrofda sodir bo'ladigan voqea va hodisalarga o'ziga xos tarzda munosabati uning lingvokreativ tafakkurida o'zining yorqin ifodasini topadi (2-rasm):

O'zbek tili	Rus tili	Ingliz tili	Fransuz tili	Ispan tili	Chex tili	Nemis tili
<i>Besh barmog'idek bilmog</i>	Знать как свои пять пальцев	To know something like the palm of the hand	Connaître comme la paume de sa main (o'z karmonidek bilmog)	Conocer como la madre que lo parió (o'z onasidek bilmog)	Znát něco jako své boty (poyabzali kabi yaxshi bilmog)	In und auswendig kennen (yoddan bilmog)
<i>Qovun poliziga qovun ko'tarib bormog</i>	Ехать в Тулу со своим самоваром	Carry coals to Newcastle	Porter de l'eau à la rivière (daryoga suv eltmoq)	No se vende miel al colmenero (asalarichiga asal sotmoq)	Nosit dřívi do lesa (o'rmonga o'tin olib bormog)	Eulen nach Athen tragen (savani Afinaga olib bormog)
<i>Har kimniki o'ziga oy ko'rinar</i>	Каждый хулик свое болото хвалит	Every cook praises his own broth; Every bird likes its own nest	A chaque oiseau son nid est beau (har qush o'z inini maqtar)	Cada buhonero alaba sus agujas (har sotuvchi o'z ninasini maqtar)	Každá liška svůj ocas chválí (har tulki o'z dumini maqtaydi)	Jeder Krämer rühmt seine Wäre (har bir baqqol o'z tovarini maqtar)
<i>Ichidan pishgan</i>	Стреляный воробей	A knowing old bird	Il en a vu d'autres	Toro corrido (korridada qatnashgan buqadek)	Ostřelený člověk	Ein geschossener Spatz
<i>Ninadek narsani tuyadek qilmoq</i>	Сделать из лухи слона	To make a mountain out of a molehill		Ver con cristal de aumento (lupadan qaramog)		Aus einer Mücke einen Elefanten machen
<i>Tuyaning dumi yerga tekkanda</i>	Когда рак на горе свистнет	When Hell freezes over when pigs fly		Cuando las ranas tengan pelos	Až napří a uschne	Wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen
<i>Pardada tug'ilmoq</i>	Родиться в рубахе	To born with silver spoon in mouth				
<i>Ikki qo'chqor-ning boshi bir qozonda qaynatas</i>	Два медведя в одной берлоге не уживутся	Two dogs over one bone seldom agree				

Ko'rib turganimizdek, bir xil ma'noni ifodalash uchun har bir xalq o'zining dunyoqarashi, empirik tajribasidan foydalanadi. Bu tajriba mifologik tafakkur izlarini, muayyan lisoniy birlik, guruhga xos bo'lgan tilning ichki shakllarni yaratishning o'rnatilgan vositalarini o'z ichiga oladi. Shu tariqa dunyoning milliy kartinalarini shakllantirish jarayoni lingvokreativ tafakkur bilan chambarchas bog'liqligi anglashiladi. Lingvist B.A.Serebrennikovning ta'biricha, lingvokreativ tafakkur ham nominatsiya, ham ijodkorlikka yo'naltirilgan ijtimoiy-lingvistik faoliyat bilan bog'liq (17). Frazologik birlikning barqarorligi uning kumulyativ xususiyatiga bog'liq. Milliy-madaniy semantika frazeologik birliklarning konnotatsiyasida, modellashtirish tizimida, funksional ishlatilishida o'z ifodasini topadi. Barqaror frazeologik konstruksiyalar madaniyatlararo muloqot jarayonida muvaffaqiyatli tushunish, so'zlovchining maqsadi va harakatlarini to'g'ri talqin qilish uchun zarur omildir.

Tilning leksik-grammatik o'ziga xosligini anglashda "semantik maydonlar" kategoriyasini qiyosiy o'rganishning ahamiyati ko'plab tadqiqotchilar tomonidan (V.V. Morkovkin (12), L.I. Royzenzon (15), L. M. Vasilyev (2)) ta'kidlanadi. Semantik maydonlarda milliy mentalitet, madaniyat va turmush tarziga relevant tafakkur, voqelikni idrok etishda yaqqol farqlar ko'zga tashlanadi. Bir tildagi semantik maydon boshqa tilning semantik xususiyatlari bilan "to'la qoplanishi" yoki "semantik maydon" doirasining tashqarisida qolishi mumkin. Tadqiqotchi V. Morkovkin "inson" semantik maydoniga quyidagi komponentlarni kiritadi: *inson* — *tirik mavjudot* (ijtimoiy-biologik xususiyatlari, anatomik tuzilishi, jismoniy imkoniyatlari, sog'ligi, tashqi ko'rinishi, turar joyi, atrof-muhit bilan munosabati, hayot bosqichlari); *inson* — *aqlli mavjudot* (estetik his, diniy tuyg'ular, kognitiv faoliyat, xulq-atvor, ijodkorlik, temperament, o'ziga va boshqalarga bo'lgan munosabat) va b. (12, 57). Rus tilida mazkur guruhdagi frazeologik birliklarning asosiy qismi *sifat + ot modeli* asosida yaratilgan: *крепкий орешек, белая кость, важная птица, коломенская верста, свадебный генерал, курский соловей, иерихонская труба, большое сердце, казанская сирота, бесструнная балалайка, божья коровка, вольный казак, базарная баба, божий агнец, вольная птичка, голубая кровь, денежный мешок, живая летопись, крупная птица, ломовая лошадь, обстрелянный волк, последняя спица, пуганая ворона, пожарная каланча, старый воробей, светлая личность, сонная муха, темная лошадка, тертый калач, ходячая энциклопедия*. Mazkur semantik maydonda taqdim etilgan keyingi frazeomodel *komparativ birliklardir*: *беден как церковная мышь, белый как лунь, бледный как смерть, болтливый как сорока, блудливый как кот, красный как самовар, длинный как каланча, желтый как лимон, крепкий как бык, красный как рак, кроткий как овца, нем как могила, один как перст, неповоротливый как медведь, тщеславный как навллин, хитрая как лиса, упрямый как осел, умный как утка, гол как сокол, глупый как пробка, неповоротливый как вол*. O'zbek tilida mazkur semantik maydon *izafet konstruksiyalar* (*aqli salim, avzoyi buzuq, achchig'i burnini uchida, beli baquvvat, burni osmonda, bo'yni qisiq, bo'yni yo'g'on, bag'ri tosh, beti qattiq, gapi sovuq, gapi tuzsiz, do'ppisi yarimta, diydasi qattiq, jag'i ochiq, zuvalasi pishiq, zehni past, ichi qora, ishtahasi karnay, lafzi halol, miyasi butun, nazari past, nafasi o'tkir, peshanasi yarqiragan, rangi siniq, so'xtasi sovuq, terisi qalin, tili qisiq, tabiati nozik, feli keng, feli tor, chakagi ochiq, yulduzi issiq, yuzi sovuq, yuragi daryo, yuragi tor, qo'li egri, qulog'i og'ir, qo'li gul, qo'li ochiq*) hamda *predikativlar* (*alifni kaltak deydi, gapni qiyib yuboradi, dor tagidan qochgan, dimog'idan eshak qurti yog'iladi, yolg'onni suvdek simiradi, ishining ko'zini biladi, otdan tushsa ham egardan tushmaydi, tegirmonga tushsa butun chiqadi, tutgan yeridan kesadi, chumoliga ham ozor bermaydi, tekkanga tegib tegmaganga kesak otadi, chumchuq pirr etsa yuragi shirr etadi, qilni qirq yoradi*) bilan tavsiflanadi. Semantik maydonlarning shakllanish xususiyatlarini hisobga olish chet tillarini o'qitishda ijobiy natija

beradi, u milliy tillarning o'ziga xosligini anglash va ta'lim oluvchining madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Milliy-madaniy semantika bir qator ekstralingvistik (geografik, ijtimoiy, tarixiy, aksiologik, kulturologik) omillar ta'sirida shakllanadi. Masalan, rus tilida "o'rmon" semantik maydoniga xos frazeologik birliklar ko'proq uchraydi (*Волков бояться — в лес не ходить; Лес рубят — щепки летят; Всяк кулик свое болото хвалит; заблудиться в трех соснах*). O'zbek tilida *poliz, dala, dasht* bilan bog'liq fitonim va zoonimlar keng tarqalgan (*kelasi qovun pishig'ida, qovun tushirmoq, tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq, tuyaning dumi yerga tekkanda*).

Leksik-semantik differentlarning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Semantik ma'no turli leksik mazmun bilan ifodalanishi mumkin. Masalan, *это еще цветочки — bunisi hali holva. He who would eat the nut must first crack the shell* (Yong'oqni iste'mol qiladigan kishi avval qobig'ini yorishi kerak) — *Без труда не вытащишь и рыбку из пруда*.

2. Muayyan tilda boshqa tilning semantik kontinuumida ifodalanmagan madaniy kod, ekvivalentsiz leksikaning mavjudligi: *Take care of the pence; гол как сокол; Jaloyirga jar solmoq; кричатъ во всю Ивановскую; бить баклуши, лезть на рожон; quyushqondan chiqmoq; oy o'tov tutibdi, qoqqan qoziqdek, baland oxurdan suv ichgan birliklarida pence, baklushi, Ivanovskaya, quyushqon, Jaloyir, sokol, rojon, o'tov, qoziq, oxur* leksemalari ekvivalentsiz hisoblanadi.

3. Kognitiv va fiziologik-biologik jarayonlarning umumiyliги o'xshash semantik konstruksiyalar yordamida identik semantik sxemalarni yaratish imkonini beradi. "Inson tafakkurida sezilarli irqiy tafovutlar mavjudligini isbotlovchi dalillar yo'qligi sababli, haqiqiy fikrlash jarayonining cheksiz xilma-xilligining namoyon bo'lishi sifatida til shaklining cheksiz xilma-xilligi bu irqiy tafovutlarning ko'rsatkichi bo'la olmaydi. Bu faqat tashqi tomondan paradoks kabi ko'rinishi mumkin. Barcha tillarning ichki mazmuni bir xil - tajribani intuitiv bilish. Faqat ularning tashqi shakli cheksiz xilma-xil, chunki biz tilning morfologiyasi deb ataydigan bu shakl jamoaviy fikrlash san'atidan boshqa narsa emas, individual hisning ahamiyatsiz xususiyatlaridan xoli san'atdir" (16). Ammo mazkur holatda ham frazesxemalarning ichki shaklining o'ziga xosligi saqlanib qoladi. Masalan, *Яблоко от яблони недалеко падает — Qazisan, qartasan — asl naslingga tortasan*.

Tilning subyektivligi uning ijtimoiy-antropomorf tabiati bilan tavsiflanadi. U bir vaqtning o'zida aqliy-kognitiv tafakkur, cheklangan bilimlar, mifologemalar, stereotiplar, ramzlar, madaniy kod, arxetiplar, fantaziyalar, xalqlar hayotining o'ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi. Madaniy va lingvistik belgilarning o'zaro bog'liqligi, relevantligi, determinatsiyasi madaniyatlararo muloqotning sotsiopragmatik aspektini tashkil etadi hamda

xalqlarning ijtimoiy hayoti, madaniy asoslarini tushunishda muhim rol o'ynaydi, deb ta'kidlashga imkon beradi.

XXI asrning zamon-makon kontinuumida dunyoning barqarorligi va farovonligi, hamkorlik va ijtimoiy faoliyatning muvaffaqiyati ko'p hollarda insonlarning ijtimoiy-madaniy ziddiyatlarni hal qilish yo'llarini topish; millatlararo, konfessiyalararo va madaniyatlararo nizolarni hal qilish irodasiga bog'liq bo'ladi(20). Globallashuv, konvergensiya, dinamik jarayonlar madaniyatlararo muloqotda muayyan destruktiv muammolar borligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar tomonidan madaniyatlararo muloqotning *diniy-irqiy nizolar, inkapsulyatsiya, gibridizatsiya, kreolizatsiya, milliy identifikatsiya inqirozi* kabi bir qator salbiy tendensiyalari qayd etilgan. Muammoning yechimi ijtimoiy-madaniy tafovutlarini tushunish va hurmat qilish; dialogdan madaniyatlar polilogiga o'tish; shaxsning tolerantlik, boshqa madaniyat vakillariga hurmat, bir-birini tushunish va o'zaro hamkorlik qilishni ta'minlovchi muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish; "*ma'lum bir madaniyat makoniga kirish, uning qadriyatlari va hayotiy ideallarini tushunish, olingan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash*" (14) ko'nikmalariga bog'liqligini ko'rsatadi.

Madaniyatlararo muloqotning poliaspektual, ko'p qirrali tabiati *etnolingvistika, sotsiologiya, pedagogika, etnografiya, antropologiya, psixologiya, falsafa, tarjimashunoslik* sohalar kontekstida metadissiplinar yondashuv hamda sohalararo tadqiqotlarni talab qiladi. Ushbu tadqiqotlar komparativistik-metodologik tamoyil va yondashuvlarga asoslangan bo'lib, turli lingvistik jamoalarning immanent xususiyatlarini tahlil qilishga imkon beradi.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib, Lifelong learning paradigmasi kontekstida ta'lim dasturlarining kontentiga madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini tatbiq etishga doir muhim nazariy-empirik xulosalar qilish mumkin:

1. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi har bir etnik-madaniy guruhning mentaliteti va madaniyatini uning individual vakillarining ongi va xulq-atvorida, shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarning yagona kontekstida saqlash, rivojlantirish va uzatish shakllaridan biri hisoblanadi.

2. Axborot va bilimlar jamiyati kontekstida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi lingvistik shaxsning eng muhim xarakteristikasi sifatida polisemantik, ko'pmadaniyatli dunyoning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

3. Globallashuv sharoitida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi muloqotning immanent xususiyatlarini va jarayon subyektlarining ijtimoiy tolerantligini (bag'rikengligi) shakllantirish orqali multikulturalistik jarayonlar uchun innovatsion manba bo'lib xizmat qiladi. Bu nafaqat tili o'rganilayotgan xalqning tarixi, geografiyasi, axloqi, madaniy kodi, lingvomadaniyati, urf-odatlar va ijtimoiy-madaniy hayotining boshqa voqeliklari haqidagi bilimlarning kengayishiga, balki globallashuv va dunyoda sodir bo'layotgan geosiyosiy jarayonlar davrida xalqlarning urf-odatlar va madaniyatiga hurmatni, dunyoviy ong va dunyoviy tafakkurni

rivojlantirishga yordam beradi hamda madaniyatlararo muloqot muammolarining hal qilinishiga hissa qo'shadi.

4. Madaniyatlararo muloqot kontekstida lingvistik shaxs - bu turli darajadagi murakkablikdagi nutq harakatlarini bajarish uchun lingvistik qobiliyat, ko'nikma va kompetensiyalarning ko'p komponentli to'plami, nutqiy vaziyatlarning yaratilishi va idrokini belgilaydigan xususiyatlar majmui bo'lib, uning ijtimoiy-kommunikativ faoliyatining quyidagi turlari mavjud: *tilning ko'p qirrali faoliyatini amalga oshirish; ma'lum ma'nolarni ifodalash uchun zarur bo'lgan leksik-semantik vositalarni relevant tanlash; tilning stilistik normalarini o'zlashtirish; tilning madaniyat bilan bog'liq determinantlarini tahlil qila olish; lingvokreativ tafakkur; madaniyatlararo muloqotga kirisha olish; lingvistik ekspressivlikning yangi vositalarini yaratishga tayyorlik.*

5. Madaniyatlararo muloqotda kompetensiyasi globallashuvning bir qator ijtimoiy-pragmatik muammolarini bartaraf etishning muhim omili bo'lib hizmat qiladi: madaniy muloqotda so'zlovchining madaniy shartli xatti-harakatlarini yetarli darajada tushunish; muloqot jarayonida madaniy kodlarni to'g'ri interpretatsiya qilish; chet tilini o'rganish motivatsiyasining ortishi; o'zga madaniyat tilida mavjud bo'lgan ma'lumotlarni o'rganish; milliy-madaniy va ijtimoiy to'siqlarni bartaraf etish.

6. Turli tillarga mansub semantik maydonlar, atributiv modellar, predikativ tuzilmalarning xususiyatlarini hisobga olish dunyoni modellashtirish xususiyatlarini o'rganish diskursida madaniyatlararo muloqot jarayonlarini tushunishga yordam beradi.

7. Lingvistik birliklarning shakllanish jarayonlarining immanent xususiyatlarini tushunishga imkon beradigan muhim omil — dunyoning lingvistik tasviri konsepsiyasi bo'lib, u har xil semiotik (fonetik, grammatik, kognitiv, leksik, semantik, lingvomadaniy, frazeologik, stilistik) sathlarda mujassamlashgan.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

— madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini yaratish;

— ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi barcha ta'lim yo'nalishlariga "*Mutaxassisning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi*" modulini kiritish;

— barcha mutaxassisliklar va fan sohalarida kasbiy kompetensiyaga erishish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida ushbu yondashuvni amalga oshirish;

— ta'lim dasturlariga boshqa til va madaniyatni ijtimoiy-madaniy jihatlarini o'zlashtirish, ijtimoiy semiotikaning turli aspektlarini o'rganishni ta'minlaydigan usullarni kiritish.

— madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodikalar ishlab chiqish va aprobatsiya qilish;

— dunyoning ko'pvariantli, polisemantik tuzilishini qabul qiladigan; madaniyatlararo muloqotning konseptual tamoyillarini

anglaydigan; madaniyatlararo muloqotga kirisha oladigan lingvistik shaxsni shakllantirish bo'yicha mutaxassislarini tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish;

— axborot jamiyati diskursida madaniyatlararo muloqotni o'rgatishning pragmatik jihatlarini hisobga olgan holda ta'lim dasturlarining kontentini o'zgartirish;

— xorijiy tajriba asosida chet tillarini o'qitishning zamonaviy usullari va texnikalarini ishlab chiqish;

— milliy til korpuslari, lug'atlar, matnlar tezaurusini yaratish;

— madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning lingvodidaktik, etnopedagogik tamoyillari, shart-sharoitlariga doir tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Апресян, Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. 1995. — №1. — С. 37-68.
2. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика. — Москва.: Высшая школа, 1990. — 176 с.
3. Гумбольдт Вильгельм фон. Избранные труды по языкознанию. — М.: Прогресс, 2000. — 400 с. - ISBN: 5-01-004661-X.
4. Маклюэн. М. Галактика Гутенберга (Происхождение типографского человека) (С) Перевод и научное редактирование В.И. Постникова, 2001. — URL: <https://proza.ru/2007/12/29/513>
5. Гуревич А., Дюби Ж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о себе самом / Пер. с фр. Ю. А. Гинзбург. — М.: Языки русской культуры, 2000. — 320 с. — (Studia historica) — ISBN 5-7859-0125-0.
6. Гуревич А. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. — 350 с.
7. Жорж Дюби. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей. Человек в истории. — М., 1991. — С. 48–59.
8. Intercultural Competencies [Электронный ресурс]. The Higher Education Academy, 2014. 7 p. — URL: https://www.heacademy.ac.uk/sites/default/files/resources/Intercultural_competencies.pdf (муружаат санаси: 19.09.2021).
9. Кессиди Ф.Х. Глобализация и культурная идентичность // Вопросы философии. — 2003. — № 1. — С. 76–79.
10. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. — М.: СПб., 2014. — 347с.
11. Маковский, М. М. Язык - миф - культура. Символы жизни и жизнь символов // ВЯ. — 1997. — №1. — С. 73–97.
12. Морковкин В.В. и др. Лексическая основа русского языка. // Комплексный учебный словарь. — Москва: Русский язык, 1984. — 1167 с.
13. Ортега-Гассет, Хосе. Восстание масс. — М.: Издательство: АСТ, Neoclassic, 2016. ISBN 978-5-17-099395.
14. Рейслер Л. А. Межкультурная компетенция и ее структура // Профессиональный проект: идеи, технологии, результаты. 2012. — № 1. — С. 59–67.
15. Ройзензон Л.И. Лекция по общей и русской фразеологии. — Самарканд: Изд-во СамГУ, 1973. — 223 с.
16. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. Пер. с англ. — М.: Изд. Группа «Прогресс», 2001. — 656 с.
17. Серебренников Б.А. (ред.) Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. — М.: Наука, 1988. — 216 с. — ISBN 5-02-010880-4.
18. Уорф, Бенджамин. Язык, сознание, и реальность / Перевод с английского А.А. Веретенникова // Эпистемология и философия науки. 2016. Т. 50. — № 4. — С. 220–243.

19. Халикова М. К. Изучение особенностей национального менталитета в его взаимосвязи с языковой картиной мира //Иностранные языки в Узбекистане. — 2018. — №. 4. — С. 78–84.
20. Халикова М. К. Постиндустриал тамаддун дискурсида жамият ва шахснинг концептуал муаммолари //Журнал социальных исследований. — 2022. — Т. 5. — №. 1. — Б. 45-53 — URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.0000000>.
21. Яковлева, Е. С. О языковой картине мира в аспекте ее динамики: переосмысление старых знаний / Е. С. Яковлева // Слово в словаре и тексте: Сб. ст. к 70-летию акад. Ю. Д. Апресяна. М.: Языки русской культуры, 2000. — С. 281–285.
22. Ulbaek, Ib. [The Origin of Language and Cognition](#) // Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases / Ed. by J. R. Hurford, M. Studdert-Kennedy, C. Knight. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998. — 456 p. — ISBN 0-521-63964-6.
23. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/94010>. (murozhaat sanasi 19.08.2021).

References

1. Apresyan, Yu. D. *Voprosy yazykoznaniya*, 1995, No.1. pp. 37-68.
2. Vasil'ev L.M. *Sovremennaya lingvisticheskaya semantika* (Modern linguistic semantics), Moscow: Vysshaya shkola, 1990, 176 p.
3. Vil'gel'm fon Gumbol'dt. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu* (Selected works on linguistics), Moscow: Progress, 2000, 400 p. - ISBN: 5-01-004661-X.
4. *Galaktika Guttenberga (Proiskhozhdenie tipografskogo cheloveka) (S) Pervod i nauchnoe redaktirovanie V.I. Postnikova* (The Gutenberg Galaxy (The Origin of the Typographic Man) (C) Translation and scientific editing by V.I. Postnikov), 2001, available at: <https://proza.ru/2007/12/29/513>
5. Gurevich A., Dyubi Zh. *Trekhchastnaya model', ili Predstavleniya srednevekovogo obshchestva o sebe samom* (Three part model, or the medieval society's ideas about itself), Moscow: Yazyki russkoi kul'tury, 2000, 320 p. (Studia historica) ISBN 5-7859-0125-0.
6. Gurevich A. *Kategorii srednevekovoi kul'tury* (Categories of medieval culture), Moscow: Iskusstvo, 1984, 350 p.
7. Zhorzh Dyubi. *Razvitie istoricheskikh issledovaniy vo Frantsii posle 1950 goda, Odissei. Chelovek v istorii* (The development of historical research in France after 1950, Odyssey. A man in History), Moscow, 1991, pp. 48–59.
8. *Intercultural Competencies [Elektronnyi resurs]. The Higher Education Academy*, 2014. 7 p. https://www.heacademy.ac.uk/sites/default/files/resources/Intercultural_competencies.pdf (murozhaat sanasi: 19.09.2021).
9. Kessidi F.Kh. *Voprosy filosofii*, 2003, No.1. pp. 76–79.
10. Levi-Bryul' L. *Pervobytnoe myshlenie* (Primitive thinking), Moscow, Saint Petersburg, 2014, 347 p.
11. Makovskii, M. M. *Voprosy yazykoznaniya*, 1997, No.1, pp. 73–97.
12. Morkovkin V.V. i dr. *Leksicheskaya osnova russkogo yazyka. Kompleksnyi uchebnyi slovar'* (The lexical basis of the Russian language. Comprehensive educational dictionary), Moscow: Russkii Yazyk, 1984, 1167 p.
13. Ortega-Gasset, Khose. *Vosstanie mass* (The Uprising of the masses), Moscow: Izdatel'stvo: AST, Neoclassic, 2016. ISBN 978-5-17-099395.
14. Reisler L. A. *Mezhkul'turnaya kompetentsiya i ee struktura. Professional'nyi proekt: idei, tekhnologii, rezul'taty* (Intercultural competence and its structure. Professional project: ideas, technologies, results.), 2012, No.1. pp. 59-67.
15. Roizenzon L.I. *Lektsiya po obshchei i russkoi frazeologii* (Lecture on general and Russian phraseology), Samarkand: Izd-vo SamGU, 1973, 223 p.
16. Sepir E. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu i kul'turologii* (Selected works on linguistics and cultural studies), Moscow: Izd. Gruppya Progress, 2001, 656 p.
17. Serebrennikov B.A. (red.) *Rol' chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira* (The role of the human factor in language. Language and the picture of the world), Moscow: Nauka, 1988, 216 p.
18. Uorf, Bendzhamin. *Epistemologiya i filosofiya nauki*. 2016, vol.. 50, No. 4. pp. 220–243.

19. Khalikova M. K. *Inostrannye yazyki v Uzbekistane*, 2018, No. 4. pp. 78–84.
20. Khalikova M. K. *Zhurnal sotsial'nykh issledovaniy*, 2022, vol. 5. No. 1. pp. 45–53, available at: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.0000000>.
21. Yakovleva, E. S. *O yazykovoï kartine mira v aspekte ee dinamiki: pereosmyslenie starykh znaniy*, E. S. Yakovleva, *Slovo v slovare i tekste: Sb. st. k 70-letiyu akad. Yu D. Apresyana*. (About the linguistic picture of the world in the aspect of its dynamics: rethinking old knowledge / E. S. Yakovleva, *Word in the dictionary and text: Collection of articles on the 70th anniversary of Academician Yu. D. Apresyan.*), Moscow: Yazyki russkoi kul'tury, 2000, pp. 281–285.
22. Ulbaek, Ib. *The Origin of Language and Cognition // Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases* / Ed. by J. R. Hurford, M. Studdert-Kennedy, C. Knight, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 456 p.
23. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/94010> (August, 19, 2021).